

Gavrilórol nem is szólva

Mama, papa, tizennégy meg én

1. Kiszámolás

„Nem én vagyok soron. Ott van előbb Šefik hadzsi, ő tizenegyes. Aztán Sulejmanaga kisasszony, ő tizenkettes. Lauka asszony tizenhármás. És csak akkor jövök én, a tizennégyes.” Mind tudtuk, hogy mama a tizennégyes évráthoz tartozik, gyakran ismételte ezt a félig tréfás kiszámolást, hogy ki öregebb nála az utcánkban, vagyis hogy kinek kellene hamarabb meghalnia, még mielőtt ő búcsút vesz ettől a világtól. Ez még abban az időben volt, amikor hitünk abban, hogy a rend és az illendőség megingathatatlan tudatában fogjuk leélni az életünket, aminek még abban is érvényesülnie kell, milyen sorrendben halnak meg az utcánkban lakók.

Mama születéséről nem sokat lehet tudni. A mi országunkban krónikus hiány van élő tanúkban, akik bármi megbízhatót mondhatnának nekünk azokról az eseményekről, amelyekre magunk nem emlékszünk. Egy leánygyermek születése 1914-ben feltehetően nem adott különösebb okot ünneplésre, de mama a szülei első gyereke volt, és fölteszem, hogy világra jövetelének mégis volt némi jelentősége. Apja többéves katonai szolgálatát töltötte az osztrák-magyar hadseregben, és mama valamikor az utójára kapott eltávozása során fogant. Épp csak hazaért első kislánya születésére, és máris mennie kellett a háborúba, amely újabb négy évre tartotta távol Boszniától.

„Az első Šefik hadzsi, ő tizenegyes. Aztán Sulejmanaga kisasszony, ő tizenkettes. Lauka asszony tizenhármás. És csak akkor jövök én, a tizennégyes” – mondogatta a mama, aztán a kiszámolásából elkezdtek kihullani az emberek. Nem abban a sorrendben, ahogy mondta, de mind a három szomszédja előbb halt meg, mint ő. Éppen tréfálkozni kezdtünk, hogy nem maradt több kibúvó a számára, amikor kitört a háború, az ő életében a harmadik. Odaveszett a lánya és két unokája. A meghalási sorrendről szóló kiszámolás rosszízű lett és érvénytelen, a mama nem mondogatta többé.

2. Kitalált születésnapok

Megpróbálom kideríteni a mama születésének pontos időpontját, megkérdezem a fiát, a papámat: „Mikor volt a mama születésnapja?”. Most már ő maga is hetvenen felül van, nem emlékszik vissza egyforma gyorsan mindenre, de erre a kérdésre egy másodperc alatt válaszol: „Május 25-én, az Ifjúság Napján és Tito születésnapján született!” Mivel hozzászóltam, hogy a múltbeli időpontok megbízhatatlanok, meghökkent a magabiztosság, amellyel papa válaszol. Ő 1942 őszén született, de senki sem tudja, hogy ez pontosan melyik napon történt. Falun a gyerekeket csak némi idő elmúltával anyakönyvezték, amikor a család már biztosra vette, hogy megmaradnak, és valamelyik rokonnak vagy ismerősnek elintézni valója akadt a közeli városban, tehát mellesleg az újszülöttet is bejelentette az anyakönyvi hivatalban. Papa születésnapját október 21-én ünnepeljük, de ez a dátum is fikció, voltaképpen megbízhatatlan rekonstrukció. Egyszerű számítás eredménye: amikor a muszlimok 1942-ben elmenekültek papa szülőfalujából a csetnikek jövetelének hírére, a papa úgy negyven napos csecsemő lehetett. A menekülésre újév előtt került sor. Ebből adódott papa születésének megbízhatatlan dátuma.

„De honnan lehet tudni, hogy a mama pont 1914. május 25-én született?” – kérdezem. Papa egykettőre megoldja a rejtélyt: „Valamikor a hetvenes években kiváltotta a személyi igazolványát, és meg kellett adnia a születése pontos dátumát, akkor találtam ki ezt neki, valahogy szépen hangzott, hogy tavasszal született, mint Tito.” Persze Tito születési dátumának a megbízhatóságában sem vagyok éppenséggel biztos, de ettől a papa kitalációja még érdekebb. „És egyszerűen csak bementad az anyakönyvvezetőnek, hogy akkor született?” „Á, nem – magyarázza a papa –, én magam írtam bele az anyakönyvi kivonatába, mert üres volt az a rovat, a községházán meg követelték a pontos dátumot. Odáírtam tollal, aztán egy darabka vattára tettem egy kis

hipót, és rányomkodtam. Az új tinta kifakult ettől, és pont olyan lett, mint a többi bejegyzés az eredeti anyakönyvi kivonatán.”

A papa mint gátlástalan és ügyes hamisító teljesen új jelenség számomra. A testvéremmel csak hallgatunk és álmélkodva összenézünk. Ez nem az a papa, akit ismerünk. A családi történelem világosan kimondja: a papa volt mindig a legpéldamutatóbb az összes gyerek közül. A szegénység, a problémás családi háttér dacára, és annak ellenére, hogy kisgyerek korától fogva dolgoznia kellett, a papa mindig kitűnő diák és remek sportoló volt. A fényképe abból az időből, amikor a pionírok elnöke volt, évtizedekig díszítette az általános iskolája gyűléstermét. Cseppet sem ragyogó képességű és szorgos rokonaink nemzedékeit vitték el oda, hogy megkérdézzék tőlük, nem szégyellik-e magukat a kép és a személy előtt, akinek a példáját követniük kellene. A papa példakép, a képe ott van a gyűlésteremben, és közben hamisító, aki hipóba mártott vattát nyomkod a mama születési anyakönyvi kivonatára, és a bürokrácia kívánságára kitalál neki egy születésnapot.

1914 azonban túlságosan távoli ahhoz, hogy a mi tájainkon bárkinek bármilyen megbízható ismerete lehessen róla. Viszont 1942 sincs sokkal közelebb. Hiányzik a dátumok egzaktsága, a múltunkról csak szájhagyomány révén értesülünk. A papa a mamája kedvéért megszegi a törvényt, ez lassan kezd hihetővé válni számomra. Az ő kapcsolatuk mindig különleges volt. Erről is vannak családi történetek. A legismertebb a menekülésről szóló.

A mama 1914-ben született, és az apja valami csoda folytán túlélte a háborút, sikerült hazatérnie, és a továbbiakban gondoskodnia a családjáról. Valamikor egy fűrésztelepen dolgozott, amely mellett az osztrák időkben egy egész kis város bújik ki a földből. Út, vasút, fűrésztelep, posta alkotta azt a világot, amelyet a mama kislányként megismert. A házassága viszont egy sokkal félreesőbb hegyi faluba vitte, itt érte meg az 1942-es esztendőt és első fiúgyermek, a papám születését. És itt térünk rá arra a menekülésre, amelyre 1943 újéve előtt a falu muszlimjai készülnek. Sietve és rettegve csomagolnak, amikor a mama lesújtó hírt kap: a csecsemője számára nincs hely a menetben. Néhány paraszt vállalta, hogy megmenti az embereket, titokban átvezeti őket az erdőn. Kisgyerek nem mehet velük, hiszen a sírásával elárulná és veszélybe sodorná az egész csapatot. A mama mehet az idősebb lányával, de az újszülött fiát a faluban kell hagynia, a biztos halálra. Közeledik az indulás pillanata, a mama nem habozik. Az idősebb lánykát, akik képesek gyalogolni a rokonokkal együtt, felkészíti az útra. Ő maga a babával és talán két mozgásképtelen öreggel egyedül marad a kihalt faluban.

Ettől a történetől mindig ugyanúgy megfagy a vér az ereimben. Jól értem a mama elszántságát, de mindig újra elámulok a bátorságán. A mama az első világháborút kisbabaként élte át, a másodikban megmentette a saját kisbabáját. A mama akkori kitartása tette lehetővé, hogy ma létezem, és ezt a kis emléket állíthatom neki és a pillanatnak, amikor eldöntötte, hogy nem hagyja ott a papámat.

A szerb Sekul szomszédnak köszönheti, hogy életben maradt, ő segített neki, hogy átjusson az ellenőrző vonalon, és a gyermekkel, gyalog, az erdőn át eljusson a legközelebbi felszabadított területre.

Abba a faluba sohasem akart visszatérni. A második világháború után a törvény lehetővé tette, hogy a menekültek visszatérjenek háború előtti tartózkodási helyükre. Mama a családdal a lehető legrövidebb időt töltötte a falujában, aztán beköltözött Sarajevóba. Évtizedekig bejelentetlenül tartózkodtak ott, nehogy az éber szocialista hatóság visszaküldje őket oda, ahonnan alig szabadultak élve. A családomnak a mai napig bürokratikus bonyodalmakkal kell megküzdenie emiatt: bármilyen irat kikérése a papa számára minden alkalommal valóságos odüsszeia; jóllehet lassan hetven éve lakik ugyanabban a városban, folyton hiányzik valamilyen papír, amivel ezt igazolhatná.

3. Gavrilo lányomai

Kislány koromban a papa gyakran elvisz sétálni. Türellemmel viseli a kérdézősködésemet, türelmesen és részletesen válaszolgat. Rendszerint a számára érdekes helyeket látogatjuk, és én idővel megtanulom élvezni ezt. A papa mesterember, és szereti a villamossági szaküzleteket, a szerszámokat, csavarokat, csöveket és hasonló cikkeket áruló boltokat. Hétéves vagyok, és olyan szavakat tudok, mint coll, mutter, svédkulcs, szigszalag...

A legjobban mégis azt szeretem, amikor a mamát, a papa mamáját látogatjuk meg. Villamossal megyünk a Princip hídig. Még nagyon kicsi voltam, amikor már megismertem, melyik a mi megállónk, hol kell leszállni, ha a mamához megyünk. A hídnak zöldes csőkorlátja van, ami radiátorra hasonlít. A két oldala olyan, mint valami hosszú, számtalan bordából álló radiátor.

Mikor a folyó mentén utazunk villamoson, a papa gyakran elsorolja, hogy hívják a Miljackán átívelő hidakat. „Ez a Fahíd, látod, mert az egész fából van... Ez a Szénhordó, itt hordták át az emberek a szenet... Ez a Gavrilo Princip hídja...” Később megtanulom majd azt is, ki volt Gavrilo Princip, de ekkor még nem fontos. Nem tudom, mi történt ezen a helyen, de a papa megmutatja a betonba mélyesztett lábnyomokat. Valahányszor a mamához indulunk, mindig itt megyünk el. Amikor kicsit nagyobb vagyok, megkérdezem a papát, miféle lábnyomok ezek. „Itt állt az az ember, aki megölte Ferenc Ferdinánd trónörökösét meg a feleségét” – mondja papa közönyösen, szemlátomást nem nagyon érdekli a történelem. Sokkal érdekesebb a közeli *ezermester* üzlet, ott több időt fogunk tölteni, mint Gavrilo lányomainál.

Én egy szót sem hiszek el. Nem tudom felfogni ezt a véletlent: pont amikor ott állt a járdán, azzal a szándékkal, hogy megöljön valakit, az a Gavrilo nevű ember beleállt a frissen kiöntött és elsímított betonba, hogy tette bizonyítékaként és emlékeként otthagyja a lábnyomait! Gyermekésszel ez képtelenségnek tűnik. Az ilyen véletlen hihetetlen, gondolom, és ugyanakkor álmélkodom, hogy pont egy ilyen véletlennek köszönhető az egyedülálló történelmi emlékhely, és csodálkozom, hogy lehetett Gavrilo ilyen ügyetlen, miért nem nézte meg, hová áll.

Sokáig élek abban a meggyőződésben, hogy a lábnyomok a Princip hídnál tényleg Gavrilotól származnak, de a papa közönye a téma iránt elveszi a kedvemet a további kérdezősködéstől. Egyszer, amikor sokadszorra megyünk el arra, mégis megtudakolom, mit gondol a papa erről az emlékhelyről. Vagyis megkérdezem, hogy tényleg volt-e már beton 1914-ben, és hogy mit gondol, miért pont azt a kis részt betonozták le, amelyikre aztán Gavrilo rálépett. A papa először értetlenül néz rám, aztán kirobban belőle a nevetés. Megmagyarázza, hogy ez Gavrilo lábnyomainak a *másolata* (először hallom, és jól megjegyzem ezt a szót). Csak valamelyik munkás nyomta oda a cipőjét, hogy megmutassa, hol állt pontosan Gavrilo, amikor lőtt. Becsapva érzem magam. Az emlékhelyet máris hamisítványnak látom. Haragszom a papára, mert meggyőződésem, hogy félrevezetett és szándékosan tartott tévedésben. Valójában azért haragszom, mert a papa most láthatja, milyen buta vagyok. Szerencsére hamar elfelejti, hogyan jártam Gavrilloval, és senkinek nem meséli tovább, de én még évekig rágódom ezen a félreértésen.

A következő évszázadban visszatérek Gavrilóhoz: újdonsült újságíróként azt a feladatot kapom, hogy kikutassam annak a két tárgynak a sorsát, amelyek annak idején a sarajevói merénylet emlékét őrizték. Amint a történelmi nézőpont megváltozott, Gavrilo lányomai elvesztették vonzerejüket. A mesteremberek, akik feladatuknak tekintették a múlt és a jelen átalakítását, harci lázukban eltávolították a járdáról a betonba öntött lábnyomokat. Tizenöt évig sehol sem voltak, aztán elhelyezték őket a merényletnek szentelt új múzeumba. Nem kiállítási tárgyként, hanem csak egy sarokban a bejáratnál, a pénztár mellett. Semmiféle magyarázattal nem látták el arra nézvést, hogy mikor és hogyan keletkezett, mikor és hogyan távolították el. A turisták általában megkerülik ezt a betonarabot, én egy kicsit elidőzöm mellette, hiszen mégiscsak vannak közös emlékeink.

A másik emlék, amelyik ma hiányzik a Princip hídjáról, a merénylet áldozatainak emlékére emelt oszlop. Amikor Ausztria-Magyarország letűnt a történelmi színről, az emlékoszlop szálla lett az új hatalom szemében, és eltávolították. A fotóssal alig találjuk meg a maradványait: darabokra szedve a Képzőművészeti Galéria régi liftaknájában tárolják. A turisták és a galéria látogatói erről sem tudhatnak meg semmit. Látni sem láthatják.

Cikkemet a két emlékről azzal zárom, hogy jó volna visszaállítani őket az eredeti helyükre, megfelelő magyarázattal ellátva. Véleményem szinte senkit sem érdekel, a szerkesztő a fényképeket dicséri, nem derül ki, hogy egyáltalán elolvasta-e a szöveget.

Úgy egy évvel később, a kulturális emlékezetnek szentelt akadémiai konferencián mégis hasznát veszem annak, amit földérintettem. Egy szerb történész hiányolja a merénylet emlékművét, védelmezi Gavrilo elgondolását, igazolást keres a tettére, hősnek és nem terroristának tartja. Nem értek egyet vele, de nagyon jó művészettörténész, hagyom, hogy bőven és lelkesen kifejtse nekem az elméletét, az ülés után meghívom egy kávéra, hogy részletesen magyarázza el, miképpen gondolja. A konferencia többi résztvevője illedelmesen, de határozottan felháborodik, rámutatnak, hogy gyilkosságról van szó, amit nem helyes elromantikázni. Én az emlékművek sorsáról beszélek, győzködöm a jelenlévőket, hogy jó volna mindkettőt visszaállítani az eredeti helyére, és ezzel adni kifejezést az esemény változó megítélésének az eltelt száz évben. Egy éles nyelvű fiatal doktorjelölt nő rámutat arra, hogy javaslatom kivilhetetlen: a múlt kérdésében állást kell foglalnunk, szögezi le, az nem megoldás, hogy helyreállítjuk az összes emlékművet, amelyeket a történelem folyamán leromboltak. Persze, én nem is a világ összes emlékművére gondolok, hanem csak konkrétan erre a kettőre, próbálom megmagyarázni, de ő úgy általánosítja mondandómat, hogy a két hajdani emlékmű helyreállítása kolosszális ostobaságnak tűnik. Meghallgatok minden érvet, és kitartok a magamé mellett. Kedvelem az emlékművek történetét, a felállításuk és a lerombolásuk, az elrejtésük és elhallgatásuk történetét. Senkinek nem beszélek arról a hajdani félreértésről a Gavrilo lányomaimal kapcsolatban.

CSORDÁS GÁBOR FORDÍTÁSA

